

O TRZECH ZABYTKACH MUZYCZNO-LITURGICZNYCH
Z KOLEKCJI BAWOROWSKICH PRZECHOWYWANYCH
W BIBLIOTECIE NARODOWEJ

Wśród muzycznych zabytków liturgicznych pochodzących z kolekcji Baworowskich, które wpłynęły po wojnie (w 1945 r.) do zbiorów Biblioteki Narodowej, poza pontyfikałem katedry lwowskiej (PL-Wn 12499 IV) znajdują się trzy rękopisy muzyczno-liturgiczne – graduał cysterski i dwa fragmenty ze śpiewami oficjum i liturgii mszalnej. Są to:

- 1) PL-Wn 12496 IV: f. 98+II, pergamin, 390 x 280 mm, oprawa: deski i skóra, sygnatury dawne: N.2.I.a/2. – X.A.3. – Baw. 2. – BN akc. 9757 (il. 1)¹,
- 2) PL-Wn 12497 IV: f. 5+II, pergamin, 380 x 290 mm, oprawa: tektura i pergamin, sygnatury dawne: N.2.I.a/3 – X.A.4. – Baw. 3. – BN akc. 9758 (il. 2–4)²,
- 3) PL-Wn 12498 IV: f. 1+II, pergamin, 375 x 275, oprawa tekturowa, sygnatury dawne: N.2.I.a/4, X.A.5. – Baw. 4. – BN akc. 9759 (il. 5)³.

W odróżnieniu od dwóch fragmentów, graduał PL-Wn 12496 IV niejedną już raz był obiektem zainteresowania muzykologów mediewistów (wzmiankowany głównie pod dawną sygnaturą Baw. 2). Choć uwzględniony w dwóch istotnych monografiach – *Polskie graduały średniowieczne* Jerzego Pikulika⁴ oraz *Średniowiecze* (cz. 1) Jerzego Morawskiego⁵ – nie został jednak do tej pory zbadany w stopniu

1 W postaci zdigitalizowanej rękopis jest dostępny na portalu Polona, polona.pl, <https://polona.pl/item/graduale-cisterciense,MjJzZmZQ2MQ/>, dostęp 31 VIII 2020.

2 Ibid., <https://polona.pl/item/graduale-fragment,OTc1MTc2NDM/>, dostęp 31 VIII 2020.

3 Ibid., <https://polona.pl/item/sequentia-hymnus,MTAyNzkzOTAy/>, dostęp 31 VIII 2020.

4 Jerzy Pikulik, *Polskie graduały średniowieczne*, Warszawa 2001.

5 Jerzy Morawski, *Średniowiecze*, cz. 1, Warszawa 2006 (= Historia Muzyki Polskiej 1).

satysfakcjonującym⁶. Co więcej, dwaj badacze podają odmienną datację i proveniencję rękopisu. Jerzy Pikulik w swojej pracy o graduatach polskich mówi o posługiwaniu się księgą przez cystersów z okręgu lwowskiego (?), datując ją na wiek XIII⁷, z kolei Jerzy Morawski wskazuje na przełom XIII/XIV w. jako czas powstania graduatu i klasztor w Żarnowcu jako miejsce pochodzenia księgi⁸. Graduał jest także wzmiankowany w publikacji Janki Szendrei jako jeden z trzynastowiecznych rękopisów cysterskich prezentujących tradycję śląską pod względem pisma muzycznego⁹. Śląskie pochodzenie księgi podejrzewają także autorzy inwentarza rękopisów Biblioteki Narodowej, datując rękopis na II poł. XIII w.¹⁰

Dwa fragmenty po raz pierwszy bardziej szczegółowo opracowane zostały podczas prac związanych ze sporządzeniem wykazu poszczególnych rękopisów muzyczno-liturgicznych ze zbiorów Biblioteki Narodowej prowadzonych przez autorkę w 2018 r. (wykaz dostępny na stronie Instytutu Sztuki PAN)¹¹. Oba rękopisy okazały się wówczas interesujące z uwagi na szczególną zawartość. Już wstępne badania odsłoniły ich pierwotne przeznaczenie – służyć miały one do sprawowania liturgii w zakonie cystersów, o czym świadczą liczne elementy charakterystyczne dla cysterskiej tradycji liturgicznej.

Obecność trzech rękopisów o cysterskiej proveniencji w zbiorach Baworowskich wśród, jak się wydaje, stosunkowo nielicznej grupy rękopisów muzyczno-liturgicznych tejże kolekcji¹², wydawała się nieprzypadkowa i stała się impulsem do podjęcia

- 6 Rękopisowi została poświęcona praca magisterska napisana przez Witolda Soleckiego, w której nie rozwiązano jednak kwestii jego pochodzenia i czasu powstania, jak też nie omówiono dalszych losów księgi, zob.: Witold Solecki, *Analiza źródłowa rękopisu muzycznego ms. BAW. 2 z Biblioteki Narodowej w Warszawie*, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego 1982 (praca magisterska).
- 7 J. Pikulik, *Polskie graduaty*, s. 14; za Pikulikiem powtarza także ks. Kołodziejczak, zob.: Zenon Kołodziejczak, „Historia chorału gregoriańskiego w Polsce”, w: *Thesaurus musicae sacrae summa cura servetur et foveatur*, red. Stanisław Dąbek, Ireneusz Pawlak, Lublin 2004, s. 58.
- 8 J. Morawski, *Średniowiecze*, s. 349.
- 9 Janka Szendrei, „Notacja liniowa w polskich źródłach chorałowych XII–XVI wieku”, w: *Notae musicae artis. Notacja muzyczna w źródłach polskich XI–XVI wieku*, red. Elżbieta Witkowska-Zaremba, Kraków 1999, s. 194.
- 10 *Inwentarz rękopisów do połowy XVI wieku w zbiorach Biblioteki Narodowej*, opr. Jerzy Kaliszuk, Sławomir Szyller, Warszawa 2012, s. 169.
- 11 Zob.: <http://www.ispan.pl/pl/wydawnictwa/publikacje-online/rekopisy-liturgiczne-z-biblioteki-narodowej>, dostęp 31 VIII 2020. Jeden z fragmentów (PL-Wn 12497 IV) stał się później przedmiotem zainteresowań Dominiki Grabiec ze względu na obecny w nim formularz na święto Korony Cierniowej, zob.: Dominika Grabiec, „Formularz Mszy o Koronie Cierniowej z fragmentu graduatu 12497 IV ze zbiorów Biblioteki Narodowej w Warszawie”, w: *Textus et Pictura. Średniowieczny kodeks rękopiśmienny jako nośnik treści, znaczeń i wartości artystycznych*, red. Monika Jakubek-Raczkowska, Marta Czyżak, t. 2, *Studia nad skryptorium i spuścizną rękopiśmienną średniowiecza*, Toruń 2019, s. 21–31.
- 12 O niedużej liczbie rękopisów muzyczno-liturgicznych w zbiorach Baworowskich świadczyłaby obecność na liście Kętrzyńskiego z 1892 r. jedynie dwóch zabytków, biorąc pod uwagę, iż zasadniczy trzon kolekcji powstał do roku 1860, zob.: Wojciech Kętrzyński, „Biblioteka Wiktora hr. Baworowskiego we Lwowie”, *Tęka konserwatorska. Rocznik Kola C.K. konserwatorów starożytnych pomników Galicji wschodniej 1* (1892), s. 48; Józef Szocki, „Księgozbiór Wiktora Baworowskiego – lwowskiego kolekcjonera i fundatora biblioteki”, w: *Lwów: miasto, społeczeństwo, kultura*, red. Henryk W. Żaliński, Kazimierz Karolczak, Kraków 1998 (= *Studia z Dziejów Lwowa 2*), s. 447–455.

dalszych badań nad trzema źródłami, których wyniki przedstawione zostały w niniejszym artykule.

Dwa z trzech rękopisów wzmiankowane są w najstarszym istniejącym opisie rękopiśmiennej kolekcji Baworowskich sporządzonym jeszcze w XIX w. przez historyka Wojciecha Kętrzyńskiego¹³. Listę najcenniejszych rękopisów biblioteki przygotował on i opublikował w 1892 r. (Lwów), w czasie, kiedy zbiór rękopisów w bibliotece Baworowskich nie był jeszcze uporządkowany (według słów samego Kętrzyńskiego) – nie istniał żaden katalog, ani nawet inwentarz – a rękopisy nie posiadały sygnatur. Jak zastrzega sam Kętrzyński, jego celem nie było stworzenie katalogu, a jedynie udostępnienie szerszej grupie badaczy swoich, jak sam pisał, notatek, stąd rękopisy, które spotkały się z większym zainteresowaniem historyka opisane zostały bardziej szczegółowo, inne zaś tylko pobieżnie. Na końcu listy Kętrzyński wymienia dwa rękopisy muzyczne, których krótkie opisy nie pozostawiają wątpliwości, iż chodzi o graduał PL-Wn 12496 IV i fragment PL-Wn 12498 IV:

1. Tekst z nutami.

Rkp. pergaminowy zawierający kart kilkadziesiąt z XIII wieku; na końcu kilka kart z XIV wieku; inicjały ładne

2. Sequencia de s. Hedvige cum notis.

Rkp. pergaminowy złożony z pięciu kart in folio z XIV wieku; pochodzi z katedry lwowskiej¹⁴.

W przypadku pierwszego źródła (graduału) badacz nie podaje żadnych danych proveniencyjnych, z kolei drugie (PL-Wn 12498 IV), jego zdaniem, pochodzić miałyby z katedry lwowskiej. Jak wynika z opisu, fragment zachowany obecnie w postaci jednej karty (PL-Wn 12498 IV) liczył wówczas pięć kart. Na liście Kętrzyńskiego nieobecny jest drugi z omawianych fragmentów muzyczno-liturgicznych (PL-Wn 12497 IV), co nie oznacza bynajmniej, iż nie było go wówczas w bibliotece, gdyż, jak zaznacza sam badacz, nie wszystkie rękopisy zostały ujęte w jego spisie.

Wszystkie trzy źródła są natomiast wymienione w przedwojennym rękopiśmiennym inwentarzu (sprzed 1930 r.) biblioteki Wiktora Baworowskiego¹⁵. Rękopisy występują tu kolejno pod numerami 2, 3 i 4 z nadanymi im sygnaturami: nr 2 = X.A.3 (12496 IV), nr 3 = X.A.4 (12497 IV), nr 4 = X.A.5 (12498 IV). Graduał został wpisany do inwentarza jako „Kancjonał trzebnicki św. Jadwigi” z poł. XIV w. (1360) z adnotacją „nabyty po J.Th. Mozewiuszu z Wrocławia”. Przy fragmencie 12497 IV występuje notka ze znakiem zapytania o treści „ciąg dalszy poprzedniego?” oraz adnotacja obok „był niegdyś w katedrze Lwowskiej”. Z kolei w opisie

13 W. Kętrzyński, „Biblioteka Wiktora hr. Baworowskiego”, s. 38–48.

14 Ibid., s. 48.

15 Za udostępnione zdjęcie strony przedwojennego inwentarza rękopisów z Biblioteki Baworowskich zawierającej opisy badanych źródeł kieruję serdeczne podziękowania do prof. Jerzego Kaliszuka.

12498 IV pojawia się jedynie zapis: „ciąg dalszy dwu poprzednich”, oraz informacja, iż źródło stanowi jedna karta wyposażona w tekturową oprawę. Jeśli pod koniec XIX w. rękopis rzeczywiście posiadał pięć kart, jak rejestruje to Kętrzyński, oznaczałoby to, iż cztery karty zaginęły w samej bibliotece, a jedyna zachowana otrzymała oprawę już w bibliotece Baworowskich.

Choć opisy inwentarzowe dostarczają kolejnych cennych informacji na temat źródeł, zarazem wydają się wprowadzać jeszcze więcej niejasności i sprzeczności. Rękopis 12496 IV jest gradualem, nie zaś kancjonałem; jeśli księga pochodzi z XIV w., nie mogła należeć do św. Jadwigi, zmarłej w 1243 roku. Autor opisów wydaje się być sam zdezorientowany informacjami, które podaje w odniesieniu do fragmentu 12497 IV – wpisując jednocześnie dwie notki wyrażające odmienne poglądy co do proveniencji źródła, pierwszą z nich opatruje znakiem zapytania. Nieścisłości dotyczą także samej datacji rękopisów – sugerowany w inwentarzu ten sam czas powstania źródeł (poł. XIV w.) nie jest możliwy, jako że pismo muzyczne graduale (12496 IV) prezentuje nie tylko odmienny, ale i wyraźnie starszy typ notacji, co jest widoczne już na pierwszy rzut oka (por. il. 1–4). Co więcej, sam fragment 12497 IV nie jest jednolity pod względem paleograficznym – zapisy na pierwszej karcie i czterech pozostałych bez wątpienia powstały w różnych stuleciach (por. il. 2 i 3).

Żadnych wyjaśnień nie znajdujemy też w inwentarzu rękopisów Biblioteki Narodowej. Jego autorzy nie łączą fragmentów z gradualem, nie podają innych danych proveniencyjnych poza samą biblioteką Baworowskich, zwracają natomiast uwagę na niejednorodność paleograficzną PL-Wn 12497 IV, datując osobno poszczególne segmenty rękopisu różniące się między sobą pod względem pisma (f. 1 – XV w., f. 2–5 – XVIII w., karty z oprawy – XIV w.)¹⁶.

Gruntowna analiza trzech źródeł pod względem ich zawartości jak też aspektu paleograficznego, której wyniki przedstawiono poniżej, pozwoliła zweryfikować dotychczasowy stan wiedzy na temat samego graduale (12496 IV), jak też wniosła wiele nowych ustaleń na temat rękopisów oraz rozjaśniają wątpliwości i sprzeczności wynikające z ich opisów zawartych w inwentarzu.

¹⁶ *Inwentarz rękopisów*, s. 169.

Dilexi animam meam deus meus
 nre confido non erubescam neque iride
 ant me inimici mei et eum iniuncti qui
 te expectant non confundentur. **Vias**
 tuas dñe notas fac michi et semitas tuas edoce me. **Gloria evovae. 6x.**
Univer... si qui te expectant non confundentur domine...
Vias tuas domine... notas fac mi... chi...
 et se... mitas tu... as edoce me. **A**dore...
Ostende nobis do... mine misericordiam tu... am et salutare tu...
 um da no bis. **Off. A**dore domine tenau a...
 nimam meam deus meus nre confi do non erubescam neq; irideant me

Il. 1. Warszawa, Biblioteka Narodowa, rkps 12496 IV, f. iv

Il. 2. Warszawa, Biblioteka Narodowa, rkps 12497 IV, f. 1r

Il. 3. Warszawa, Biblioteka Narodowa, rkps 12497 IV, f. 2r

Il. 4. Warszawa, Biblioteka Narodowa, rkps 12497 IV, oprawa

Sequencia de sã hedwige.

Confurge iubilās vox q̄ vis hōmū laudes q̄ resonās more fidelū i xpo credent.

Hedwigs inclite dū festa recolis de cui⁹ meritis angeli hodie cōgaudent in celis.

In hac misere valle mater pie succurre miseris q̄ tunc tunc tollas q̄ tunc tunc

In cursu fantastinā tot dū turbat mētale sabbatū carne mouēte dūctū plū.

Foras hec pellat mūdanas noxas xpi nos faciat scilicet p̄ncipes p̄tis imperij.

Il. 5. Warszawa, Biblioteka Narodowa, rkps 12498 IV, f. 1r

GRADUAŁ PL-WN 12496 IV

Pomimo rozbieżności opinii dotychczasowych badaczy w kwestii czasu i miejsca pochodzenia gradułu PL-Wn 12496 IV, wszyscy zgodni są co do cysterskiej proweniencji księgi. Rzeczywiście, dzięki pewnej swoistości cysterskich ksiąg liturgicznych zarówno pod względem ich struktury, zawartości liturgicznej (kalendarz liturgiczny, repertuar) jak też cech paleograficznych i zdobnictwa, trudno o wątpliwości, iż graduł PL-Wn 12496 IV należy do spuścizny tego zakonu.

O cysterskim pochodzeniu księgi PL-Wn 12496 IV świadczą¹⁷:

– umieszczenie formularzy ku czci świętych z okresu Bożego Narodzenia w części *de sanctis*,

– wybór śpiewów Alleluja na niedzielę i święta¹⁸,

– noty wstępne przed poszczególnymi cyklami mszalnymi w Kyriale (np. „Festis quibus laboramus et dominicis diebus” przed drugą mszą w PL-Wn 12496 IV, f. 85v),

– obecność działu Kyriale *ad libitum* na samym końcu rękopisu – co ważne, wyraźnie oddzielonego od Kyriale zasadniczego (pomiędzy nimi są hymny i antyfony), w którym znajdują się dodatkowe śpiewy *ordinarium missae* nie ujęte w cykle mszalne¹⁹,

– włączenie do gradułu na końcu księgi hymnów *ad tertiam* przeznaczonych na początek mszy konwentualnej wraz z grupą antyfon (graduł PL-Wn 12496 IV zawiera dziesięć hymnów i czterdzieści cztery antyfony), co jest na ogół nietypowe dla gradułów, spotykane natomiast w księgach cysterskich²⁰,

– notacja muzyczna (cysterska notacja w grafii gotyckiej),

– kalendarz liturgiczny (np. cysters św. Wilhelm z Bourges, św. Edmund biskup i wyznawca²¹, z kolei w dopisach św. Ludgarda – cysterka flamandzka).

17 Układ gradułu PL-Wn 12496 IV: *proprium de tempore* (święci z okresu Bożego Narodzenia są w części *de sanctis*), *proprium de sanctis* (od św. Szczepana do św. Tomasza apostoła), msze wotywnie, Kyriale (*Asperges me* i trzy cykle mszalne), dziesięć hymnów śpiewanych w czasie tercji (na początku Mszy św. konwentualnej), czterdzieści cztery antyfony, Kyriale *ad libitum*, sześć sekwencji na końcu dopisane w okresie znacznie późniejszym; formularze *Commune sanctorum* dopisywano na marginesach później.

18 Według Jerzego Pikulika wybór śpiewów Alleluja w graduale PL-Wn 12496 IV jest zgodny z listą tych śpiewów przyjętą przez tzw. *Codex normalis* obowiązujący od ok. 1190 r. w całym zakonie cysterskim, zob.: *Nad złoto droższe. Skarby Biblioteki Narodowej*, red. Halina Tchórzewska-Kabata, Warszawa 2000, s. 8.

19 Dodatkowe kompozycje *ordinarium missae* (*ad libitum*) występują w licznych gradułach cysterskich, choć obecność tego działu w księdze nie stanowi reguły dla wszystkich źródeł cysterskich – dotyczy to zarówno rękopisów zachodnich, jak i tych przechowywanych w Polsce, zob.: Tadeusz Maciejewski, „Kyriale cysterskie w najstarszych rękopisach polskich: XIII i XIV wiek”, w: *Musica Medii Aevi*, red. Jerzy Morawski, t. 3, Kraków 1969, s. 63.

20 Oto kilka innych przykładów: PL-WRu I F 414, PL-WRu I F 415, PL-WRu I F 412, D-Mbs: Clm 02541.

21 Cystersi przyczynili się do szerzenia kultu św. Edmunda w Europie (czczony głównie we Francji i Anglii). O kulcie św. Edmunda zob.: Krystyna Kuźmak, „Edmund z Abingdon”, w: *Encyklopedia Katolicka*, red. Romuald Łukaszyk, Ludomir Bieńkowski, Feliks Gryglewicz, t. 4, Lublin 1989, ssp. 661–662; Franciszek Wolnik, *Liturgia śląskich cystersów w średniowieczu*, Opole 2002, s. 260–261.

Ponadto, w graduale PL-Wn 12496 występuje odmienne od watykańskiego zakończenie Credo, charakterystyczne – według ustaleń Tadeusza Maciejewskiego – dla źródeł cysterskich²².

wariant cysterski:	wariant watykański:
<i>et vitam futuri saeculi amen</i>	<i>et vitam venturi saeculi amen</i>

W świetle badań Tadeusza Maciejewskiego nad Kyrieale cysterskim graduał PL-Wn 12496 IV wydaje się wykazywać związek z grupą rękopisów śląskich²³. Zasadniczą część Kyrieale PL-Wn 12496 obejmuje trzy msze. Choć jest to charakterystyczną cechą większości najstarszych rękopisów cysterskich, spośród trzynasto- i czternastowiecznych rękopisów od dawna przechowywanych w Polsce trzy msze zawierają tylko kodeksy śląskie, podczas gdy pelplińskie i paradyski tylko dwie z nich²⁴. Pomimo stosowania tych samych cykli *ordinarium missae* w źródłach cysterskich, śpiewy te odróżniają się własnymi wariantami melodycznymi, a poszczególne msze notowane są w różnej kolejności – pod tym względem graduał PL-Wn 12496 zgodny jest z tradycją śląską (wszystkie badane przez Maciejewskiego rękopisy śląskie zachowują identyczną kolejność poszczególnych mszy)²⁵. Wspólną cechą graduału PL-Wn 12496 i cysterskich ksiąg śląskich, odróżniającą je zarówno od rękopisów zachodnich²⁶ jak też od przechowywanych w Polsce graduałów pelplińskich (PL-PE 119, PL-PE L13, PL-PE L21) i paradyskiego (PL-PAsd 69), jest bogactwo znaków likwescyjnych. Tak na przykład Agnus z trzeciej mszy w większości rękopisów śląskich jak też w graduale PL-Wn 12496 rozpoczyna się likwescyjnym *torculus*; w tejże kompozycji neuma likwescyjna łączy poszczególne sylaby wyrazów *tollis* i *mundi* (*clivis* likwescyjna)²⁷. Żaden z nieśląskich rękopisów nie notuje w tym miejscu (ani w innych w tym śpiewie) znaków likwescyjnych. Co ciekawe, w PL-Wn 12496 IV (f. 87v), podobnie jak w kilku graduałach lubińskich – PL-WRu I F 415 (f. 187v), PL-WRu I F 412 (f. 113v), PL-WRu I F 413 (f. 164v) – formuła melodyczna na ostatniej sylabie słowa „peccata” rozszerzona jest o jeden dźwięk dostawiony w unisono do *pes subbipunctum* (w PL-Wn 12496 oraz PL-WRu I F 413 zanotowany jest poprzez *oriscus*, natomiast w PL-WRu I F 415 i PL-WRu I F 412 za pomocą *virgi*)²⁸. Poza tym, w graduale PL-Wn 12496 pojawiają się warianty niektórych formuł melodycznych charakterystyczne tylko dla rękopisów śląskich, tak np. w Agnus z drugiej mszy nad drugą syla-

22 T. Maciejewski, „Kyrieale cysterskie”, s. 74.

23 Graduał PL-Wn 12496 nie został uwzględniony przez Maciejewskiego.

24 T. Maciejewski, „Kyrieale cysterskie”, s. 63–66.

25 Ibid., s. 65.

26 Chodzi tu o rękopisy zachodnie uwzględnione w badaniach Tadeusza Maciejewskiego, zob.: *ibid.*, s. 63–64.

27 Np. PL-WRu I F 415, f. 187v; PL-WRu I F 413, f. 164v.

28 Maciejewski błędnie notuje tę formułę w przypadku PL-WRu I F 412 – podaje dźwięk niższy po *pes subbipunctum*, jak też nie zauważa likwescencji dla słowa „mundi”, zob.: T. Maciejewski, „Kyrieale cysterskie”, s. 69.

bą wyrazu „agnus” w PL-Wn 12496 (f. 87r) i większości graduałów śląskich występuje pojedynczy dźwięk (*f*), podczas gdy w pozostałych rękopisach (również obcych) jest tu neuma *clivis* (*f-e*)²⁹.

Także rubryki występujące w zasadniczym Kyriale (wstępne noty przed poszczególnymi cyklami mszalnymi) najbardziej zbliżone są do śląskich³⁰.

Jak wspomniano, graduał PL-Wn 12496 zawiera także dział Kyriale *ad libitum*. Wśród badanych przez Maciejewskiego rękopisów ten uzupełniający zestaw śpiewów *ordinarium missae* występuje tylko w czterech źródłach (z dziesięciu); wszystkie pochodzą ze skrytoriów śląskich (PL-WRu I F 412, PL-WRu I F 414, PL-WRu I F 415, PL-WRu I F 417). Pomimo charakterystycznej dla Kyriale *ad libitum* niejednorodności repertuaru³¹, w graduale PL-Wn 12496 IV tę grupę śpiewów tworzy ten sam zestaw kompozycji co w lubiąskim graduale PL-WRu I F 414 dodatkowo wzbogacony o cztery inne śpiewy (dwa Kyrie, Sanctus i Agnus). O pokrewieństwie pomiędzy PL-Wn 12496 a rękopisami śląskimi świadczyć mogą także dwie melodie zidentyfikowane do tej pory tylko w rękopisach śląskich – Sanctus³² (PL-Wn 12496, f. 94r; PL-WRu I F 412, f. 133v; PL-WRu I F 417, f. 5) oraz Kyrie³³ (PL-Wn 12496, f. 95r; PL-WRu I F 414, f. 127; PL-WRu I F 415 f. 185; PL-WRu I F 417, f. 1).

W nurcie tradycji śląskiej graduał PL-Wn 12496 IV mieści się także pod względem notacji muzycznej, na co wskazała już Janka Szendrei³⁴. Pismo muzyczne stanowi tu notacja cysterska w grafii gotyckiej, bardzo charakterystyczna dla trzynastowiecznych źródeł śląskich – z właściwą dla tego regionu techniką pisania niektórych neum (il. 1)³⁵. System notacyjny graduału PL-Wn 12496 IV tworzą typowe dla notacji cysterskiej elementy, jak kolorowana liniatura (czerwona linia dla *F*, żółta dla *c*, pozostałe zielone), kustosz przypominający cyfrę „2”, *b rotundum* i *quadratum*, trzy literowe klucze (*c*, *f*, *g*) oraz zestaw znaków neumatycznych zasadniczo zachowujących ich francuską strukturę charakterystyczną dla pierwotnej notacji cysterskiej, ale z pewnymi wpływami regionalnymi w poszczególnych neumach – np. w *scandicus* kolejne elementy neumatyczne nie są ustawione już pionowo, choć postępują w górę jeszcze dosyć stromo, z kolei w neumie *porrectus* główka trzeciego dźwięku zdarza się być notowana

29 Por.: T. Maciejewski, „Kyriale cysterskie”, s. 71; PL-Wn 12496, k. 87r. Pewne zbieżności PL-Wn 12496 z rękopisami śląskimi można także obserwować w grupowaniu neumatycznym niektórych dłuższych przebiegów melodycznych, np. w *Sanctus* z drugiej mszy – melodia nad zwrotem „osanna in excelsis” (PL-Wn 12496, f. 87r), *ibid.*, s. 71.

30 Por.: *ibid.*, s. 77–79.

31 *Ibid.*, s. 77–79.

32 Melodia tej kompozycji jest określona przez Maciejewskiego jako niezidentyfikowana, zob.: *ibid.*, s. 84.

33 *Ibid.*, s. 82.

34 J. Szendrei, „Notacja liniowa”, s. 194.

35 Bardzo charakterystyczna pod tym względem jest neuma *pes*, której dolny element w skrytoriach śląskich jest kreślony grubszą poziomą kreską, podczas gdy w źródłach zachodnich raczej jest stosowane metzeńskie *punctum* z cienką kreską wstępującą po jego lewej stronie. Charakterystyczna jest także spiczasta forma *clivis* z wyraźnie wydłużoną lewą laseczką.

zarówno obrócona w lewo, zgodnie z francuską strukturą tej neumy, jak też w prawo, co jest cechą *porrectus* metzeńskiego. Tak jak w przypadku wielu innych źródeł śląskich z XIII w., notacja PL-Wn 12496 IV z jednej strony zasadniczo zachowuje *ductus* francuski, będący integralnym elementem muzycznego pisma cysterskiego, z drugiej zaś zawiera obcy dla pierwotnej notacji cysterskiej ornamentacyjny element neumatyczny pochodzący z notacji niemieckiej – *oriscus* (np., PL-Wn 12496 IV, f. 23r, na końcu piątego systemu).

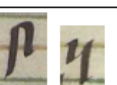
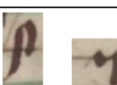
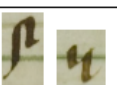
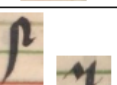

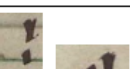
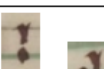
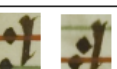

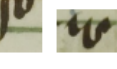

Pismo muzyczne stanowi istotną przesłankę przemawiającą nie tylko za cysterskim pochodzeniem rękopisu, lecz także jego śląską proveniencją. Przy tym analiza paleograficzna graduau w kontekście licznej grupy źródeł pochodzących z cysterskich skrytoriów na Śląsku pozwala na dość precyzyjną datację kodeksu. Pod względem struktury poszczególnych neum (form będących skutkiem wpływu pisma regionalnego) jak i stylu zapisu (wskazującego na określone stadium ewolucji zmierzającej ku pismu kodeksowemu) notacja muzyczna graduau PL-Wn 12496 IV niewątpliwie mieści się w grupie źródeł pochodzących z drugiego trzdziestolecia XIII w. (zob. tab. 1, por. z PL-WRu I F 414 i PL-WRu I F 418³⁶). Z jednej strony skryptor nie jest już tak zachowawczy względem struktury niektórych neum, jak też w samej technice pisania – zanikają bowiem powszechne na początku stulecia zmiękczenia i zaokrąglenia w miejscu zmiany kierunku pióra (tab. 1, por. z PL-WRu I F 403 z ok. 1225 r.)³⁷, z drugiej zaś, nie nastąpiła jeszcze wyraźna zmiana w prowadzeniu pióra zmierzająca do artystycznie stylizowanego pisma kodeksowego z główkami poszczególnych nut w kształcie dokładnego, niezaokrąglonego rombu (tab. 1, por. z PL-WRu I F 411 z ok. 1260–70)³⁸. Choć analiza paleograficzna wyraźnie wskazuje na pokrewieństwo pisma muzycznego rękopisu PL-Wn 12496 IV z notacją ksiąg datowanych na lata czterdzieste i pięćdziesiąte, nie daje się zidentyfikować tej samej ręki w żadnym graduale czy antyfonarzu powstałym w tym okresie w cysterskim skryptorium na Śląsku. Na podstawie samej notacji muzycznej rękopis można zatem datować na okres pomiędzy 1240 a 1260 rokiem.

36 PL-WRu I F 414, lata czterdzieste XIII w.; PL-WRu I F 418, ok. 1245 r.; por. także PL-WRu I F 402, pomiędzy rokiem 1235 a 1253. Datacja za: Konstanty Klemens Jażdżewski, *Lubiąż. Losy i kultura umysłowa śląskiego opactwa cystersów (1163–1642)*, Wrocław 1992, s. 149; Andrzej Wałkowski, *Skrytoria cystersów filiacji portyjskiej na Śląsku do końca XIII w.*, Zielona Góra–Wrocław 1996, s. 236–237.

37 Por. także: PL-WRu I F 399, przełom XII/XIII w.; PL-WRu I F 415, ok. 1220 roku. Datacja za: K.K. Jażdżewski, *Lubiąż*, s. 149; A. Wałkowski, *Skrytoria cystersów*, s. 227.

38 Bliskie pismu kodeksowemu są notacje PL-WRu I F 411 z ok. 1260–70 i PL-WRu I F 412 z ok. 1265 r., natomiast typowe stylizowane pismo występuje w PL-WRu I F 401 z ok. 1295 r. oraz w późniejszym o około trzydzieści lat PL-WRu I F 413. Datacja za: K.K. Jażdżewski, *Lubiąż*, s. 149; A. Wałkowski, *Skrytoria cystersów*, s. 251.

Tab. 1.

ok. 1225	pomiędzy 1235 a 1260			ok. 1260–70
PL–WRu I F 403	PL–WRu I F 414	PL–WRu I F 418	PL–WRu 12496 IV	PL–WRu I F 411
				
				
				
				
				
				
				
				
				

Zastosowanie kryterium liturgicznego pozwala na dalsze zawężenie zakresu czasowego. Obecność w graduale św. Edmunda, biskupa Canterbury, w proprium *de sanctis* (f. 82: „Ethmundi epi omnia Nicolai”) wyznacza *terminus post quem* na rok 1247, w którym św. Edmund został kanonizowany, i od tegoż roku czczony był w całym zakonie cysterskim³⁹. Z kolei *terminus ante quem* podyktowany jest brakiem niektórych

39 *Statuta capitulorum generalium ordinis Cisterciensis ab anno 1116 ad annum 1786*, red. Josephus-Maria Canivez, Löwen 1934 (= Bibliothèque de la Revue d'histoire ecclésiastique 2), s. 315, c. 2: „Sexto decimo kalendas decembris festum beati Edmundi per Ordinem universum fiat, et de eo per omnia sicut de beato Nicolao, excepto quod collectae a domino Papa factae per totum Ordinem et conversi laborabunt”, cyt. za: F. Wolnik, *Liturgia*, s. 261, p. 229. Co ciekawe, św. Edmunda nie ma jeszcze w lubińskim graduale PL–WRu I F 414 – został dopisany ręką współczesną na marginesie f. 109r – co by oznaczało, iż księga datowana przez Jażdżewskiego na lata czterdzieste (w literaturze najczęściej na ok. 1250 r.) musiała powstać przed rokiem 1247, zob.: K.K. Jażdżewski, *Lubiąż*, s. 149.

świętych, których cystersi darzyli szczególnym kultem. W części oryginalnej brakuje kilku świętych kanonizowanych w latach pięćdziesiątych XIII w., natomiast formularze ku ich czci zostały dopisane na marginesach rękopisu w nieco późniejszym czasie: św. Stanisław (kanonizacja w 1253 r., f. 69v)⁴⁰, św. Piotr Męczennik (tj. Piotr z Weroni, kanonizacja w 1253 r.), św. Dominik (czczony przez cystersów od 1255 r.)⁴¹, jak też św. Urszula i Towarzyszki („XI Milium Virginum”), które zgodnie z postanowieniem kapituły w Cîteaux od 1260 r. czczono w całym zakonie cysterskim (cystersi należą do jednych z największych czcicieli i propagatorów kultu relikwii Kolońskich Męczenniczek)⁴². Niewątpliwie do końca lat pięćdziesiątych rękopis musiał zostać sporządzony. Biorąc pod uwagę obecność żywej tradycji kultu św. Stanisława w środowisku cystersów śląskich, co więcej, istnienie śladów kultu krakowskiego biskupa i męczennika u cystersów śląskich jeszcze przed kanonizacją biskupa, jak też polecenie kapituły generalnej cystersów w 1255 r.⁴³ czczenia św. Stanisława kultem dwunastolekcyjnym z dwiema mszami świętymi⁴⁴, wydaje się, że za *terminus ante quem* można przyjąć rok kanonizacji świętego 1253. Tym samym czas powstania rękopisu zawężamy do okresu pomiędzy 1247 a 1253 rokiem. Tak więc badania nad oryginalną częścią graduálu PL-Wn 12496 wskazują na sporządzenie księgi w cysterskim skryptorium na Śląsku ok. 1250 roku.

Dalsze porównania graduálu PL-Wn 12496 z grupą rękopisów muzycznych (gradułów i antyfonarzy) z lat czterdziestych i pięćdziesiątych XIII w. pochodzących ze śląskich skryptoriów cysterskich ujawniły związek kodeksu PL-Wn 12496 z gradułem lubiąskim PL-WRu I F 414 poprzez dopisy późniejsze⁴⁵. Tą samą ręką, która wpisała na kilku kartach graduálu PL-WRu I F 414 (123r–126) sześć sekwencji (il. 6), też same kompozycje dopisane zostały na czterech ostatnich kartach badanego kodeksu (*Mittit ad Virginem*, *Mane prima sabbati*, *Ave praeclara maris stella*, *Laetabundus exsultet*, *Ave cella novae legis*, *Gaude mater luminis*, il. 7). Co więcej, w obu rękopisach występują także dopisy marginalne jeszcze z XIII w., które również wyszły spod jednej ręki (dopisy zielonym atramentem, np. PL-Wn 12496 IV, f. 68r; PL-WRu I F 414, f. 91r).

40 Formularz ku czci św. Stanisława został dopisany także w nieco starszym graduale lubiąskim PL-WRu I F 414 (f. 92v).

41 F. Wolnik, *Liturgia*, s. 245.

42 Janusz Nowiński, „Cystersi propagatorami kultu relikwii św. Urszuli i jej Towarzystek (Undecim Milium Virginum) – wybrane przykłady”, *Saeculum Christianum* 21 (2014), s. 61–72.

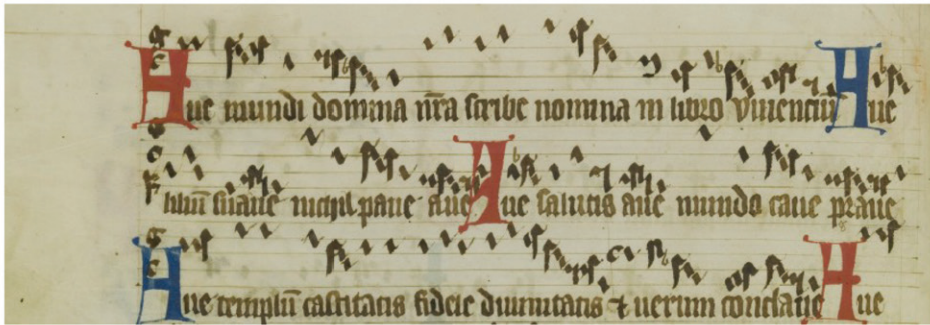
43 F. Wolnik, *Liturgia*, s. 436, zob. także przyp. 171.

44 Według kalendarzy cystersów śląskich św. Stanisław miał być czczony w najwyższym rycie w dniu 8 maja.

45 W postaci zdigitalizowanej rękopis jest dostępny w Bibliotece Cyfrowej Uniwersytetu Wrocławskiego, <https://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/18067/>, dostęp 31 VIII 2020.

Il. 6. Wrocław, Biblioteka Uniwersytecka, Oddział Rękopisów, Ms. I F 414, f. 125r

Il. 7. Warszawa, Biblioteka Narodowa, rkps 12496 IV, f. 98v

Il. 8. Warszawa, Biblioteka Narodowa, rkps 12496 IV, f. 7v

Il. 9. Wrocław, Biblioteka Uniwersytecka, Oddział Rękopisów, Ms. I F 663, t. 1, f. 45r

Il. 10. Wrocław, Biblioteka Uniwersytecka, Oddział Rękopisów, Ms. I Q 255, f. 37v

Il. 11. Warszawa, Biblioteka Narodowa, rkps 12496 IV, f. 1v

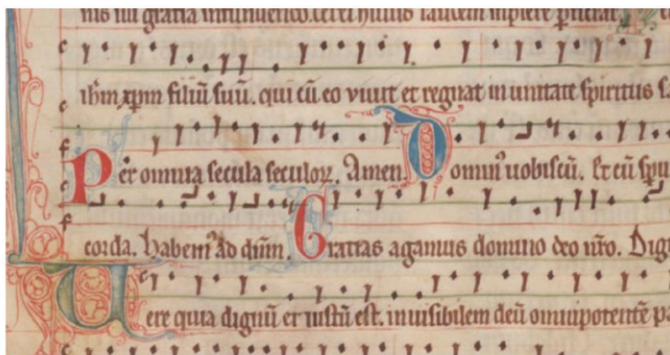
Il. 12. Wrocław, Biblioteka Uniwersytecka, Oddział Rękopisów, Ms. I F 663, t. 2, f. 1v

Il. 13. Warszawa, Biblioteka Narodowa, rkps 12496 IV, f. 73v

Il. 14. Wrocław, Biblioteka Uniwersytecka, Oddział Rękopisów, Ms. I F 663, t. 1, f. 141v

Il. 15. Wrocław, Biblioteka Uniwersytecka, Oddział Rękopisów, Ms. I F 460, f. 42v

Il. 16. Warszawa, Biblioteka Narodowa, inicjały z oprawy rękopisu 12497 IV

Ustalenie związku graduau PL-Wn 12496 ze skryptorium lubiąskim wskazało na konieczność podjęcia dalszych badań, obejmujących tym razem nie tylko księgi ściśle muzyczne, ale wszystkie pozostałe księgi używane podczas liturgii powstałe w skryptorium lubiąskim w podobnym okresie – są nimi dwa lekcjonarze PL-WRu I F 460⁴⁶ i PL-WRu I Q 255⁴⁷ oraz trzyczęściowy homiliarz PL-WRu I F 663⁴⁸. Wszystkie trzy rękopisy datowane są w literaturze na połowę XIII w.⁴⁹ W dwóch z tych kodeksów – PL-WRu I Q 255 i PL-WRu I F 663 – autorem ich ornamentyki, zdaniem Dariusza Tabora oraz Konstantego Jażdżewskiego, jest ten sam malarz⁵⁰. Co ciekawe, zdobienia inicjałów tych dwóch rękopisów, szczególnie zaś homiliarza, uderzająco przypominają zdobienia graduau PL-Wn 12496 IV (il. 8–12). Podobieństwa dotyczą zarówno kolorystyki jak też ornamentyki inicjałów. We wszystkich trzech kodeksach użyto podobnych barw z przewagą różnych odcieni czerwieni, a także zieleni i błękitu; litery ujęto w ramki i usytuowano na barwnych, czasem złotych tłach. Niezwykle podobne są kształty motywów – wolut, smoków, półlistków – zastosowane do zdobienia inicjałów wszystkich trzech rękopisów. Szczególnie charakterystycznym motywem zdobiącym jest smok, obsesyjnie, jak się wydaje, stosowany przez iluminatora (w graduale PL-Wn 12496 IV pojawia się niemal we wszystkich zdobionych inicjałach). Ciała smoków wplatanie są w strukturę ornamentalną inicjałów, spiralne nici nieraz są jakby wypływane z ich paszczy. Kształt smoczej głowy jest zasadniczo identyczny we wszystkich trzech księgach. W graduale PL-Wn 12496 IV występuje także inicjał (f. 73v), w którym półlistki nie są wypełnione barwą, lecz szrafowane – tego typu inicjały występują także w homiliarzu PL-WRu I F 663 (il. 13 i 14)⁵¹. Wydaje się, iż zdobienia graduau PL-Wn 12496 IV oraz lekcjonarza I Q 255 i homiliarza I F 663 pochodzących ze skryptorium lubiąskiego są dziełem jednego artysty, choć ostateczną ocenę w tej kwestii należy pozostawić historykom sztuki.

W obu wymienionych kodeksach lubiąskich⁵² Jażdżewski dostrzega także jedną rękę piszącą pismem carolino-gothica (jeszcze dość romańskie, o nielicznych łamaniach, ale już pionowe i dość ciasne)⁵³. Do dzieł tegoż skryptora zalicza również trzeci

46 W postaci zdigitalizowanej rękopis jest dostępny w Bibliotece Cyfrowej Uniwersytetu Wrocławskiego, <https://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/36661/>, dostęp 31 VIII 2020.

47 Ibid., <https://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/19370/>, dostęp 31 VIII 2020.

48 Ibid., cz. 1 – <https://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/32411/>/<https://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/36661/>, cz. 2 – <https://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/36482/>, cz. 3 – <https://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/36483/>, dostęp 31 VIII 2020.

49 K.K. Jażdżewski, *Lubiąż*, s. 149; Dariusz Tabor, *Iluminacje cysterskich kodeksów śląskich XIII wieku*, Kraków 2004, s. 138–139; A. Wałkowski, *Skryptoria cystersów*.

50 Jażdżewski zalicza do tej grupy także Biblię Henrykowską, jednak Tabor sprzeciwia się tej tezie, zob.: D. Tabor, *Iluminacje*, s. 74, K.K. Jażdżewski, *Lubiąż*, s. 202.

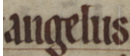
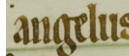
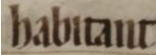

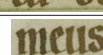
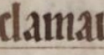

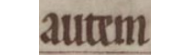

51 O ornamentacji rękopisów PL-WRu I F 663 oraz PL-WRu I Q 225, jak też o genezie tego typu zdobnictwa pisze Dariusz Tabor, zob.: D. Tabor, *Iluminacje*, s. 44–46.

52 Powstałych w Lubiążu, bowiem lekcjonarz był używany w klasztorze kamienickim.

53 K.K. Jażdżewski, *Lubiąż*, s. 188.

ze wspomnianych nieco wcześniej kodeksów powstałych w skryptorium lubiąskim ok. 1250 r. – lekcjonarz PL-WRu I F 460. Identyfikację jednej ręki w odniesieniu do tych trzech źródeł potwierdza także Andrzej Wałkowski. Według jego typologii, oznaczającej poszczególne ręce skryptorium lubiąskiego kolejnymi literami alfabetu, jest to ręka „Y”, datowana na okres pomiędzy rokiem 1235 a 1253⁵⁴. Tej ręce obaj badacze przypisują łącznie tylko trzy wspomniane rękopisy (lekcjonarze PL-WRu I Q 255 i PL-WRu I F 460 oraz homiliarz PL-WRu I F 663). Jak się wydaje, do tej grupy należy dołączyć także nasz gradual. Pismo gradualu jest szczególnie zbliżone do pisma lekcjonarza PL-WRu I Q 255, które Jażdżewski charakteryzuje jako bardziej wyrafinowany wariant pisma ręki „Y” – „więcej kaligraficzne”, z trzonkami liter bardziej prostymi, równymi, stopkami (lekko ukośnymi) ledwo zaznaczonymi i nierozwidlanymi łaskami⁵⁵. Poniższa tabela zawiera przykłady wyrazów zapisanych w lekcjonarzu PL-WRu I Q 255 oraz graduale PL-Wn 12496 IV, natomiast bardziej dokładną charakterystykę pisma (PL-WRu I Q 255) przedstawia Jażdżewski w pracy poświęconej lubiąskiemu opactwu⁵⁶.

Tab. 2.

PL-WRu I Q 255	PL-Wn 12496 IV
	
	
	
	
	
	
	
	
	

54 A. Wałkowski, *Skryptoria cystersów*, s. 239.55 K.K. Jażdżewski, *Lubiąż*, s. 200.56 *Ibid.*, s. 188.

W lekcjonarzach spisanych ręką „Y” występują także znaki neumatyczne dodane nad tekstami listów (PL-WRu I Q 255) czy ewangelii (PL-WRu I F 460)⁵⁷. Są to jednak jedynie pojedyncze neumy nad tekstami liturgicznymi, zanotowane bez systemu liniowego i ścieśnione pomiędzy wierszami tekstu. Bardzo cenny natomiast dla badań paleograficznych okazał się wpis całej melodii *Exsultet* w lekcjonarzu PL-WRu I F 460 (f. 42v–44r) stanowiący jedyny przykład kompozycji zanotowanej za pomocą pełnego systemu notacyjnego – z neumami na liniach opatrzonych kluczami i kustoszem – obecny w dziełach spisanych ręką „Y” (il. 15)⁵⁸.

Choć melodia *Exsultet* jest wybitnie sylabiczna, wskutek czego jej notacja pozbawiona jest jakichkolwiek złożzeń neumatycznych, i do porównania mamy zaledwie kilka neum podstawowych (*punctum*, *virga*, *pes*, *clivis*, dwie formy *scandicus*) oraz jedną likwescentną, ta sama ręka w tekście muzycznym lekcjonarza i graduatu daje się potwierdzić bez żadnych wątpliwości (por. il. 1 z il. 15). Poza ogólnym podobieństwem zapisów muzycznych, wynikającym z zastosowania charakterystycznego sposobu kolorowania liniatury – żółta linia dla *c*, czerwona dla *f* oraz pozostałe zielone – jak też kustosza i kluczy literowych o tym samym kształcie, w obu przypadkach obserwować można swoiste cechy pisma muzycznego będące odbiciem określonej techniki pisanania oraz indywidualnych cech charakteru pisma danego skryptyora.

Najbardziej charakterystyczną cechą pisma – swego rodzaju wizytówką – jest sposób kreślenia dolnego elementu neumy *pes* – pozioma kreska nieco rozszerzająca się ku lewej stronie, kończąca się delikatną wznoszącą się ukośnie w prawo bardzo krótką kreseczką (zob. tab. 3, PL-Wn 12496 IV i PL-WRu I F 460). Dla porównania w innych źródłach trzynastowiecznych – zarówno starszych jak młodszych względem graduatu czy lekcjonarza – bardziej typowe jest ewentualne lekkie zwężanie tej części poziomego elementu *pes* z pociągnięciem bardzo cienkiej, ale wyrazistej kreseczki na ukos w dół (a nie w górę) na samym jego końcu (por. PL-WRu I F 414, PL-WRu I F 402, PL-WRu I F 403)⁵⁹.

57 Jerzy Morawski wymienia lekcjonarz PL-WRu I Q 255 jako przykład źródła zawierającego neumy cheironomiczne. Dopisane nad tekstami liturgicznymi neumy (bez linii) pochodzą jednak z ukształtowanego systemu liniowego. W tym czasie cystersi nie używali już notacji bezliniowej (zgodnie z postanowieniami kapituły generalnej), natomiast neumy miały na celu jedynie przypomnienie prostej, znanej wykonawcom formuły melodycznej, zob.: J. Morawski, *Średniowiecze*, s. 398, 441.

58 Rękopis ów nie został uwzględniony przez Wałkowskiego w publikacji poświęconej pismu trzynastowiecznych rękopisów lubiąskich zawierających notację muzyczną, zob.: Andrzej Wałkowski, „Lubiąskie rękopisy muzyczne z XIII w. na tle badań nad skryptoriami cystersów. Nutacja diastematyczna”, *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Librorum* 18 (2014), s. 9–34.

59 Por. także PL-WRu I F 402, PL-WRu I F 403. Rękopisy są dostępne w Bibliotece Cyfrowej Uniwersytetu Wrocławskiego, bibliotekacyfrowa.pl, dostęp 31 VIII 2020.

Tab. 3.

PL-Wn 12496 IV	PL-WRu I F 460	PL-WRu I F 399	PL-WRu I F 414	PL-WRu I F 418	PL WRu I F 411
					

Charakterystyczna jest także prostokątna forma neumy *clivis*. Główka pierwszego dźwięku neumy jest notowana niemal równolegle względem drugiego elementu *clivis* (ewentualnie z delikatnym odchyleniem w lewo), wraz z małą kreseczką prowadzącą do drugiego elementu neumatycznego, tworząc zaokrąglone zgięcie (nawiązując tym samym do pierwotnego kształtu metzeńskiej *clivis*). Rozmiary pierwszego elementu *clivis* najczęściej przekraczają rozmiary izolowanego romboidalnego *punctum* – wyjątek stanowi złożenie *clivis* z poprzedzającym ją *punctum* w unisonie. Skryptor rozpoczyna zapis znaku bardzo krótką, nieraz ledwo zauważalną wprowadzającą kreseczką (przy pierwszym elemencie neumatycznym) i kończy pociągniętą na ukos – bardzo często dość wyraźnie – kreseczką wstępującą do góry (tab. 4 – pierwsza i druga kolumna). W pozostałych źródłach pochodzących z podobnego okresu z cysterskich skryptoriów na Śląsku pierwszy element *clivis* (prostokątnej) jest najczęściej notowany za pomocą regularnego rombu z wyraźnie dłuższą kreseczką wprowadzającą (tab. 4, kolumny 3–5). Wyróżnia się jedynie zapis *clivis* w graduale I F 414, gdzie oba elementy neumatyczne są ustawione równolegle i połączone cienkłą ukośną kreseczką – wyraźnie dłuższą niż w PL-Wn 12496 IV i PL-WRu I F 460 (przez równoległe ustawienie elementów przypomina kształtem cyfrę „4”, zob. tab. 4, szósta kolumna).

Tab. 4.

PL-Wn 12496 IV	PL-WRu I F 460	PL-WRu I F 418	PL-WRu I F 402	PL-WRu I F 411	PL WRu I F 414
					

Także pozostałe neumy, choć nie aż tak charakterystyczne jak *pes* czy *clivis*, zdradzają rękę tego samego skryptora – *punctum* o kształcie zbliżonym do rombu (jeszcze nieco zaokrąglonego), często z minimalną kreseczką wprowadzającą albo też z podobną wstępującą po przeciwnej stronie rombu oraz *virga* z charakterystyczną główką nutową i pociągnięciem cienkiej kreseczki na końcu neumy.

Analiza paleograficzna pisma muzycznego graduału PL-Wn 12496 IV i lekcjonarza PL-WRu I F 460 (melodia *Exsultet*) nie pozostawia wątpliwości, iż rękopisy

należą do spuścizny tego samego skryptora. Do dzieł tegoż kopisty należy dołączyć także lekcjonarz PL-WRu I Q 255; choć nie zawiera on pełnego systemu notacyjnego, to jednak sposób prowadzenia pióra w przypadku neumy *pes* – choć bez linii i nieco ścięsnionego pomiędzy wierszami – ujawnia rękę kopisty⁶⁰.

Podsumowując, graduał PL-Wn 12496 uznać należy za produkt lubiąski sporządzony około 1250 r. (pomiędzy rokiem 1247 a 1253), spisany ręką „Y” (według typologii Wałkowskiego) tak jak lekcjonarze PL-WRu I F 460 i PL-WRu I Q 255 oraz trzyczęściowy homiliarz PL-WRu I F 663. Stwierdzenie jednej ręki w źródłach PL-Wn 12496 oraz PL-WRu I F 663 stanowi dodatkowe potwierdzenie pochodzenia graduału sprzed kanonizacji św. Stanisława (1253), gdyż w trzecim tomie homiliarza pojawia się już wzmianka o świętym należąca do pierwotnej warstwy rękopisu (f. 36r, 2 kol.). Jeden z kopistów – najprawdopodobniej ten sam, który zapisał tekst literacki – sporządził zapis muzyczny w graduale i obu lekcjonarzach (PL-WRu I F 460, PL-WRu I Q 255). Z kolei autorstwo iluminacji graduału wydaje się należeć do tegoż artysty, który zdobił lekcjonarz PL-WRu I Q 255 i homiliarz PL-WRu I F 663.

W świetle tych ustaleń nieprawdziwe okazują się niektóre dane z opisu rękopisu w inwentarzu lwowskim: po pierwsze, rękopis nie pochodzi z 1360 r., tylko powstał nieco ponad wiek wcześniej, po drugie, nie jest to księga św. Jadwigi, jako że święta zmarła kilka lat przed sporządzeniem rękopisu (1243 r.). Zakwestionowanie „jadwiżańskiej” proveniencji księgi nie wyklucza jednak jej proveniencji trzebnickiej, szczególnie biorąc pod uwagę fakt, iż cysterki trzebnickie były wówczas pod jurysdykcją opata lubiąskiego (!), na którym spoczywała odpowiedzialność za wyposażenie filialnego klasztoru⁶¹. Posługiwanie się tym rękopisem w opactwie trzebnickim wydaje się wręcz bardzo prawdopodobne, bowiem na folio 1r, gdzie jakiś czas po sporządzeniu księgi zanotowano opatrzone rubryką „In festo sancte Hedwigis” formularz ku czci św. Jadwigi z dwoma wersetami allelujatycznymi *Veni electa* oraz *O felix Hedwigis* (f. 1r), znajduje się dodatkowo zapis „In canonizatione beate Hedwigis” odnoszący się do wersetu *Veni electa* (?) sugerujący dopisanie śpiewów ku czci św. Jadwigi na okazję kanonizacji świętej (1267 r.). Rubryk o podobnej treści (z określeniem „beate”) nie spotykamy w żadnym innym źródle. Co więcej, ta sama ręka wpisała tenże formularz ku czci św. Jadwigi (tym razem z jednym wersetem allelujatycznym *Veni electa*) w nieco starszym graduale lubiąskim I F 414 – tym samym, w którym zidentyfikowano jedną rękę także w czternastowiecznych dopisach sekwencji występujących w obu księgach – w tym przypadku tylko z jedną rubryką:

60 Ze względu na brak liniatury pierwszy element *clivis* jest bardziej „giętki” – podobnie jak w przypadku zapisów tego typu (bez liniatury) w lekcjonarzu PL-WRu I F 460.

61 Helena Szejwikowska, *Biblioteka klasztoru cysterek w Trzebnicy*, Wrocław 1955, s. 7; Andrzej Wałkowski, „Wpływ skryptorium klasztoru cysterek w Pforcie na dokument lubiąski do końca XIII w.”, *Nasza Przyszłość* 83 (1994), s. 204; Mateusz Siuchniński, „Pochodzenie i pierwotna przynależność zakonna konwentu cysterek w Trzebnicy”, *Roczniki Historyczne* 12 (1936) nr 2, s. 196–197.

„In festo sancte Hedwigis”. Sporządzenie zapisów na f. 1r na okoliczność uroczystości związanych z kanonizacją świętej potwierdzałyby cechy paleograficzne pisma muzycznego, wskazujące na II poł. XIII wieku. W świetle dotychczasowych badań nad repertuarem chorałowym w księgach polskich⁶², graduał PL-Wn 12496 IV zawierałby najstarszy przekaz wersetu allelujatywnego *O felix Hedwigis* (f. 1r) – do tej pory za najstarsze źródło tego śpiewu uznawano czternastowieczny rękopis I F 417⁶³.

Graduał PL-Wn 12496 IV, bez wątplenia sporządzony w skryptorium lubiąskim (ok. 1250), najprawdopodobniej przeznaczony był dla sióstr z Trzebnicy. Byłby zatem rzeczywiście kodeksem „trzebnickim”, jak ujmuje to inwentarz lwowski. Księga nie miała jednak żadnego związku z samą św. Jadwigą, mogła ewentualnie być darem mnichów lubiąskich dla jej córki Gertrudy⁶⁴, ówczesnej ksieni klasztoru trzebnickiego.

Jak wynika z opisu PL-Wn 12496 IV w inwentarzu rękopisów Biblioteki Baworowskich, graduał został nabyty po Johannie Theodorze Mosewiusie z Wrocławia. Sformułowanie „nabyty po” wskazywałoby, iż został zakupiony już po śmierci dawnego właściciela księgi, tj. po roku 1858. Jako że zasadniczy trzon kolekcji Wiktora Baworowskiego powstał w l. 1855–60, można by przypuszczać, iż księga wzbogaciła jego księgozbiór około 1860 r., z pewnością zaś znalazła się we Lwowie przed rokiem 1891, bowiem już w styczniu 1892 r. ukazała się lista rękopisów opublikowana przez Kętrzyńskiego zawierająca tenże graduał. Johann Theodor Mosewius (1788–1858) związany był ze środowiskiem wrocławskim (szczególnie uniwersyteckim), gdzie od 1816 r. prowadził ożywioną działalność artystyczną, przede wszystkim jako dyrygent, śpiewak i aktor⁶⁵. Założyciel wrocławskiej Singakademii (1825) a także Verein für Kirchenmusik (1819) od 1827 r. został zatrudniony jako wykładowca historii muzyki XVI–XVIII w., z kolei od roku 1831 pełnił funkcję uniwersyteckiego dyrektora muzycznego. Idąc śladem berlińskich dokonań Mendelssohna, uczynił dziewiętnastowieczny Wrocław jednym z centrów kultywowania twórczości Jana Sebastiana Bacha⁶⁶.

Wskutek edyktu sekularyzacyjnego (1810 r.) do wrocławskiej Biblioteki Uniwersyteckiej trafiły księgozbiory i archiwa ze śląskich klasztorów, w tym trzebnickiego⁶⁷.

62 Chodzi tu o księgi przechowywane w zbiorach polskich.

63 Do tej pory za najstarsze źródło wersetu allelujatywnego *O felix Hedwigis* uznawano graduał PL-WRu I F 417, zob.: Jerzy Pikulik, *Śpiewy Alleluja o świętych*, Warszawa 1995, s. 199–201.

64 Kamil Wiącek, „Rozwój kultu św. Jadwigi Śląskiej w Wielkopolsce”, *Studia Paradyskie* 29 (2019), s. 189–204.

65 Mosewius znany jest przede wszystkim jako propagator twórczości wokalnie-instrumentalnej Bacha, a także Händla, Mozarta, Beethovena i in., zob. Portal Muzeum Uniwersytetu Wrocławskiego, <http://mbd.muzeum.uni.wroc.pl/dzieje-uniwersytetu/profesorowie-przed-1945-t/johann-theodor-mosewius>, dostęp 31 VIII 2020.

66 George Grove, Lothar Hoffmann-Erbrecht, *Mosewius, Johann Theodor*, w: Grove Music Online, <https://doi.org/10.1093/gmo/9781561592630.article.19194>, dostęp 31 VIII 2020.

67 Biblioteka ówczesnego uniwersytetu znajdowała się w budynku klasztoru kanoników regularnych na Wyspie Piaskowej, który po sekularyzacji klasztorów został przeznaczony na Centralną Bibliotekę, zob.: H. Szwejowska, *Biblioteka*, s. 10, 80.

Podczas gdy trzebnickie muzykalia zostały przez samego Johanna Gustava Gottlieba Büschinga – odpowiedzialnego za przejmowanie i uporządkowanie bibliotek – częściowo oddane ówczesnemu kierownikowi chóru w Trzebnicy, księgi chorałowe miały zostać w całości zabrane do Wrocławia. Niestety, ze względu na oklejenie wewnętrznej strony okładki gradułu kartą ochronną – jak się wydaje, już w Bibliotece Baworowskich – nie da się stwierdzić, czy księga miała proveniencyjną nalepkę Büschinga. Biorąc jednak pod uwagę dzieje księgozbioru trzebnickiego, jak też szczególnie pozycję Mosewiusa na Uniwersytecie Wrocławskim, wydaje się, iż graduł trafił w jego ręce po sekularyzacji klasztoru w okresie działalności dydaktycznej muzyka na uniwersytecie⁶⁸.

FRAGMENTY

Rękopisy PL-Wn 12497 IV i PL-Wn 12498 IV wyraźnie różnią się między sobą pod względem paleograficznym (por. il. 2 i 3 z il. 5). Zapisy muzyczne w PL-Wn 12497 IV należą do rąk dwóch skryptorów (il. 2–3), którzy sporządzili je w dość odległym od siebie czasie. Jeszcze inną tradycję piśmienniczą prezentuje notacja muzyczna kart, którymi posłużono się do oklejenia oprawy źródła (il. 4). Najstarszą część fragmentu stanowi jego pierwsza karta zawierająca pismo muzyczne – system neum mieszanych metzeńsko-gotyckich – charakterystyczne dla czternastowiecznych źródeł (il. 2)⁶⁹. Jako podstawowy znak sylabiczny występuje tu *punctum* z cienką kreską wprowadzającą, często też z podobną kreską pociągniętą do góry po jego prawej stronie. Sporadycznie pojawia się izolowana *virga* z dość grubą łaseczką zwężającą się ku dołowi i bardzo charakterystyczną skierowaną w prawo – jeszcze nie przybierającą kształtu regularnego rombu – główką kończącą się delikatnym pociągnięciem pióra w górę (cienką, krótką kreską). Tego typu *virga* często występuje w czternastowiecznych cysterskich źródłach notowanych pismem metzeńskim⁷⁰. Zapis na pierwszej karcie z pewnością musiał powstać po 1318 r., kiedy to zostało ostatecznie wprowadzone święto Bożego Ciała⁷¹, bowiem na stronie *verso* widnieje zapis „In memoriam Corporis Christi” (f. iv). Dalsza, zasadnicza część fragmentu PL-Wn 12497 IV powstała

68 Według Szwejkowskiej, w 1815 r. zasadniczą część księgozbioru trzebnickiego włączono do ogólnych zasobów Biblioteki Uniwersyteckiej, z kolei muzykalia miały zostać przekazane w 1819 r. do Akademickiego Instytutu Śpiewu (autorce musiało chodzić o Królewski Akademicki Instytut Muzyki Kościelnej – Königliches Akademisches Institut für Kirchenmusik założony w 1815 r.), zob.: H. Szwejkowska, *Biblioteka*, s. 10, 80.

69 W inwentarzu rękopisów Biblioteki Narodowej pierwsza karta PL-Wn 12497 IV jest datowana na wiek XV, por.: *Inwentarz rękopisów*, s. 169. Według Dominiki Grabiec, karta mogła powstać zarówno w ciągu XV w., jak też na początku tegoż wieku albo nawet w XIV stuleciu, zob.: D. Grabiec, „Formularz Mszy o Koronie Cierńowej”, s. 22.

70 Np. PL-WRu I F 417, PL-WRu I F 397.

71 Edward Hinz, „Notacja muzyczna gradułu rkp. 118/119 z Biblioteki Seminarium Duchownego w Pelplinie”, w: *Musica Medii Aevi*, red. Jerzy Morawski, t. 3, Kraków 1969, s. 44.

o ponad wiek później. Uwzględniając cechy pisma muzycznego – tendencje do rozłącznego traktowania elementów neumatycznych oraz masywne pociągnięcie pióra – jak też zastosowanie do zapisu tekstu poszczególnych kompozycji dojrzałej antyki, tę część fragmentu należałoby datować na wiek XVI (il. 3)⁷². Z kolei na kartach oprawy, obejmujących dwie antyfony maryjne *O radix Jesse* i *O clavis David* z grupy adwentowych tzw. wielkich antyfon „O”, występuje notacja czeska charakterystyczna szczególnie dla piętnastowiecznych źródeł (il. 4)⁷³.

Zapisy muzyczne z fragmentu PL-Wn 12498 IV (il. 5), najprawdopodobniej powstały w XIV w., na pewno zaś po roku 1318 (podobnie jak pierwsza karta PL-Wn 12497 IV), o czym świadczą obecne na stronie *verso* śpiewy na święto Bożego Ciała. Podstawowy znak sylabiczny tej notacji stanowi charakterystyczne metzeńskie *punctum*, często o nieco falistym kształcie, z cienką kreseczką wprowadzającą i podobną wznoszącą się po jego prawej stronie. Występuje tu także kustosz w kształcie „2” (f. IV) stanowiący niegdyś integralny element notacji cysterskiej (XII i XIII w.). Zastosowanie tego typu kustosza wraz z pismem metzeńskim jest dość powszechnym zjawiskiem w czternastowiecznych źródłach cysterskich na Śląsku, kiedy to w skryptoriach cysterskich coraz częściej posługiwano się pismem lokalnym (metzeńskim), pozostawiając przy tym charakterystyczny dla notacji cysterskiej kustosz. Trop cystersko-śląski wydaje się potwierdzać obecna tu sekwencja ku czci św. Jadwigi *Consurge iubilans* (il. 5)⁷⁴, której najstarsze znane przekazy pochodzą z tegoż czasu (XIV w.) z ksiąg śląskich, a najdawniejsze z nich powstały w skryptorium lubiąskim – graduał henrykowski PL-WRu I F 417 oraz mszał wrocławski PL-WRk 14I z 1323 r.⁷⁵.

Dacacje źródeł, poczynione głównie na podstawie cech pisma muzycznego, odbiegają od tych sugerowanych zarówno przez przedwojenny inwentarz Biblioteki Baworowskich, jak też najnowszy inwentarz rękopisów Biblioteki Narodowej. Czas powstania fragmentu PL-Wn 12497 IV podany w inwentarzu lwowskim (II poł. XIV w.) odpowiadałby jedynie pierwszej karcie rękopisu.

72 W inwentarzu rękopisów Biblioteki Narodowej ta część źródła jest datowana na wiek XVIII, zob.: *Inwentarz rękopisów*, s. 169. Dominika Grabiec sugeruje koniec XV w. lub wiek XVI jako czas powstania zapisów tej części fragmentu PL-Wn 12497 IV, zob.: D. Grabiec, „Formularz Mszy o Koronie Cierniowej”, s. 22.

73 W tym przypadku zarówno inwentarz rękopisów Biblioteki Narodowej jak też Dominika Grabiec datują karty z oprawy o wiek wcześniej – na XIV stulecie, zob.: *Inwentarz rękopisów*, s. 169; D. Grabiec, „Formularz Mszy o Koronie Cierniowej”, s. 22.

74 Jest to najstarsza sekwencja o św. Jadwidze, występuje w ponad dwustu księgach liturgicznych, zob.: Erwin Mateja, „Postać św. Jadwigi Śląskiej w księgach liturgicznych”, w: *Wkład św. Jadwigi Śląskiej w kulturowe dziedzictwo Śląska*, red. Stanisław Araszczuk, Wrocław 2017, s. 83. Melodia *Consurge jubilans* jest oparta na melodii maryjnej sekwencji z XII w. *Mittit ad virginem*.

75 Jerzy Morawski, *Polska liryka muzyczna w średniowieczu*, Warszawa 1973, s. 23–25; Jerzy Morawski, „Ze studiów nad sekwencjami cysterskimi w Polsce”, w: *Musica Medii Aevi*, red. Jerzy Morawski, t. 1, Kraków 1965, s. 82; Jerzy Pikulik, „Sekwencje polskie”, w: *Musica Medii Aevi*, red. Jerzy Morawski, t. 4, Kraków 1973, s. 41.

Zawartość liturgiczna obu fragmentów ma charakter dodatku do księgi zasadniczej. Jak już wspomniano, karta PL-Wn 12498 IV zawiera sekwencję ku czci św. Jadwigi oraz śpiewy na Boże Ciało. Bardziej rozbudowanym i różnorodnym pod względem repertuaru – pewnego rodzaju aneksem do graduału – jest fragment PL-Wn 12497 IV zawierający śpiewy liturgii mszalnej o różnym przeznaczeniu, z przewagą wersetów allelujacyjnych:

– f. 1: Gloria, wielkanocna sekwencja *Victimae paschali laudes* oraz *Ecce panis angelorum* (końcowy fragment sekwencji *Lauda Sion*),

– f. 2–5: wersety allelujacyjne ku czci świętych, cały formularz na święto Korony Cierniowej, kilka śpiewów maryjnych oraz *Nunc rogemus* przeznaczone na Zesłanie Ducha Świętego (zapisane z elementami notacji menzuranej).

Szczególny zestaw śpiewów w PL-Wn 12497 IV jednoznacznie wskazuje na proveniencję cysterską. Pierwszorzędnym elementem identyfikującym liturgię cysterską w tym niedużym fragmencie jest formularz na święto Korony Cierniowej („In festo Spinae Coronae D. N. Iesu Ch.”)⁷⁶ charakterystyczny dla cysterskiej tradycji liturgicznej⁷⁷:

IN Gaudeamus omnes in domino

GR Corona aurea super

Grv Quoniam praevenisti

AL Dulcis spina dulcis Christi

OF Lauda Ierusalem

CO Laetare mater nostra quia

Powszechnie dopisywanie formularzy o Cierniowej Koronie w liturgiach cysterskich miało miejsce w wiekach XV i XVI, co potwierdzałoby datowanie tej części rękopisu PL-Wn 12497 IV (f. 2–5) na wiek XVI⁷⁸.

⁷⁶ Zarówno na podstawie dnia obchodu święta Korony Cierniowej, jak i doboru tekstów (śpiewów) *proprium* na to święto, wyodrębnić daje się dwie zasadnicze tradycje liturgiczne: cysterską, określaną jako parysko-cysterska ze względu na jej związek z Paryżem (święto obchodzono 11 sierpnia) oraz dominikańską, nazywaną również dominikańsko-diecezjalną (święto obchodzono 4 maja) ze względu na jej wpływ na liturgię licznych diecezji francuskich poza Paryżem. Obie tradycje – cysterska i dominikańska – znane były na terenach Polski, co potwierdzają zarówno kalendarze liturgiczne dokumentujące obie daty obchodów, jak i stosowane tu formularze mszalne odpowiadające obu tradycjom. Podobnie jak w przypadku diecezji francuskich, także na terenie Polski na obchody uroczystości Cierniowej Korony w ośrodkach diecezjalnych miała duży wpływ tradycja dominikańska, zob.: Jerzy Kopeć, „Przemiany ideowe pobożności pasyjnej na przykładzie kultu Cierniowej Korony Chrystusa”, *Studia Theologica Varsaviensia* 10 (1972) nr 2, s. 155–193.

⁷⁷ Formularz mszalny o Cierniowej Koronie Chrystusa właściwy liturgii cysterskiej charakteryzuje Jerzy Kopeć, zob.: J. Kopeć, „Przemiany ideowe pobożności pasyjnej”, s. 169–177. Zestawienia poszczególnych formularzy o Cierniowej Koronie pochodzących z ksiąg liturgicznych przechowywanych w zbiorach polskich dokonał Jerzy Pikulik. Jak wynika z tegoż zestawienia, formularz obecny w PL-Wn 12497 IV poza jednym przypadkiem – graduałem klarysek ze Starego Sącza, PL-Stk 2 – nie pojawia się w źródłach niecysterskich, zob.: J. Pikulik, *Polskie graduały*, s. 239, 441–442. Krótką charakterystykę tekstów śpiewów mszalnych przeznaczonych na święto Cierniowej Korony według cysterskiego formularza przedstawia Dominika Grabiec, zob.: D. Grabiec, „Formularz Mszy o Koronie Cierniowej”, s. 27–28.

⁷⁸ J. Kopeć, „Przemiany ideowe pobożności pasyjnej”, s. 165–166. Np. PL-PE 119, PL-Stk 2, PL-WRu I F 416, PL-WRu I F 418.

Cysterskie pochodzenie badanego rękopisu tłumaczyłaby także obecność dość dużej liczby śpiewów maryjnych w tak krótkim fragmencie, a także zalecenie śpiewania antyfony maryjnej przed mszą świętą konwentualną (f. 5r), bowiem Matka Boża w zakonie cystersów była otaczana czcią w sposób szczególny⁷⁹. Godne uwagi jest również zanotowanie w omawianym fragmencie wersetów allelujacyjnych na dwa ważne dla cystersów święta – św. Bernarda⁸⁰ oraz „De XI millibus virginum”⁸¹.

Bardzo cenną wskazówkę proveniencyjną stanowi wreszcie zapis na pięciolinii w jednym ze śpiewów alleluja (AL *Ave stillans melle*, „De Visitatione Beatae Mariae Virginis”) skrótów „orga.”, a nieco później „virg.” (zapis oryginalny). Są to najpewniej skróty wyrazów „organum” i „virgines” wskazujących, po pierwsze, na praktykę *alternatim*, polegającą na naprzemiennym wykonywaniu poszczególnych wersetów przez zespół śpiewaków i, w tym przypadku, organistę, po drugie, na wykonywanie partii wokalne przez kobiety, a więc zakonnice⁸². Taki zapis sugerowałby przynależność rękopisu do zakonu żeńskiego. Ponadto, powszechna pod koniec średniowiecza praktyka alternowania z towarzyszeniem organów potwierdzałaby także szesnastowieczną datację rękopisu⁸³.

W świetle faktu pochodzenia fragmentu PL-Wn 12497 IV z żeńskiego klasztoru cysterskiego nieprzypadkowa wydaje się obecność w rękopisie wersetu allelujacyjnego ku czci św. Bartłomieja (*In omnem terram*) oraz dwóch wersetów ku czci św. Jadwigi – *O felix Heduigis gaudens* („In dies natalis”) oraz *Veni electa mea* („In dies canonisationis”). Wpisy te przywodzą na myśl konwent cysterek w Trzebnicy z kościołem pw. Najświętszej Maryi Panny i św. Bartłomieja, gdzie św. Jadwiga była obdarzana szczególnym kultem jako fundatorka klasztoru, w którym spędziła ostatnie lata swojego życia, zmarła, i tamże spoczywają jej doczesne szczątki⁸⁴.

Godne uwagi jest wymienienie dwóch różnych świąt ku czci św. Jadwigi – „In dies natalis” oraz „In dies canonisationis”. Ze średniowiecznych kalendarzy liturgicznych znane jest przede wszystkim święto ku czci św. Jadwigi obchodzone 15, czasem 14 października⁸⁵ występujące w kalendarzach cysterskich pod nazwą „In dies Natalis”.

79 Wszystkie konwenty cysterskie zgodnie z uchwałami kapituł generalnych miały być poświęcone Matce Bożej, a Matkę Bożą Wniebowziętą założyciele zakonu (św. Robert z Molesmes, św. Alberyk, św. Stefan Harding) obrali za szczególną patronkę, zob.: F. Wolnik, *Liturgia*, s. 244 i przyp. 171; Krystyna Kuźmak, „Bernard z Clairvaux. Kult”, w: *Encyklopedia Katolicka*, red. Feliks Gryglewicz, Romuald Łukaszyk, Zygmunt Sułowski, t. 2, Lublin 1976, szp. 306.

80 Dzień św. Bernarda obchodzono w zakonie cysterskim w najwyższym dwunastostopniowym rycie, zob.: F. Wolnik, *Liturgia*, s. 244.

81 J. Kopeć, „Przemiany ideowe pobożności pasyjnej”, s. 244. W 1260 r. kapituła generalna w Cîteaux ustanowiła obchody święta św. Urszuli i jej Towarzyszek w całym zakonie cystersów (21 października); cystersi odegrali ważną rolę w popularyzacji święta poprzez propagowanie i translację relikwii Kolońskich Męczenniczek.

82 Na skróty „orga.” i „virg.” zwraca uwagę w swoim artykule również Dominika Grabiec, zob.: D. Grabiec, „Formularz Mszy o Koronie Cierniowej”, s. 22, przyp. 8.

83 J. Morawski, *Polska liryka muzyczna*, s. 263; Susi Ferfoglia, *Msza alternatim we włoskiej i francuskiej muzyce liturgicznej XVII wieku*, Kraków 2011, s. 10–28.

84 F. Wolnik, *Liturgia*, s. 428–429.

85 Według kalendarza z brewiarza z Kamieńca Ząbkowickiego i Barda Śląskiego z II poł. XIV wieku.

Nieco mniej powszechne jest święto przeniesienia relikwii św. Jadwigi („Translatio sanctae Hedvigis”) z 25 sierpnia⁸⁶, które pojawia się tylko w kilku spośród piętnastu zachowanych kalendarzy cysterskich na Śląsku⁸⁷, w tym w jednym z Trzebnicy. Jedyne kalendarz trzebnicki – zawarty w *Liber Ordinarius* z 1573 r. – święto w tym dniu nazywa „In dies canonisationis” (tak jak w PL-Wn 12497 IV)⁸⁸. Co ciekawe, według kalendarza z trzebnickiego *Liber Ordinarius*, następnego dnia po translatio św. Jadwigi – tj. 26 sierpnia – w najwyższym rycie dwunastolekcyjnym obchodzono rocznicę poświęcenia kościoła własnego („Dedicatio ecclesiae”)⁸⁹ – werset allelujatyyczny na to właśnie święto zawiera także PL-Wn 12497 IV tuż obok wersetów ku czci św. Jadwigi.

Biorąc pod uwagę powyższe ustalenia – przede wszystkim zaś zważając na duże rozbieżności co do czasu powstania trzech źródeł, a stąd i ich odmienność pod względem paleograficznym – wydawałoby się, że rękopisy może łączyć co najwyżej wspólne skryptorium. Do innych wniosków prowadzi jednak porównanie fragmentów z późniejszymi dopisami w graduale (z uwzględnieniem wszystkich dodatków, również niemuzycznych), wskazując mianowicie, iż dwa fragmenty stanowić musiały końcową część gradułu – tak jak to podejrzewano w inwentarzu lwowskim. Przynależność fragmentów do księgi mogła ująć uwadze dotychczasowych badaczy z tego powodu, iż w całości stanowią one dodatki późniejsze, powstałe w dość odległym odstępie czasowym w stosunku do części zasadniczej (oryginalnej), a także istotnie różniące się między sobą pod względem pisma i notacji muzycznej.

Swoiste ogniwo łączące fragment PL-Wn 12497 IV z gradualem stanowi należące do jednej ręki pismo muzyczne pierwszej karty fragmentu (il. 2) i czterech ostatnich kart gradułu (por. il. 2 z il. 7) – notabene jest to właśnie ta sama ręka, którą zidentyfikowano w lubiąskim graduale I F 414 (czternastowieczny dodatek obejmujący zestaw sekwencji na f. 123r–126, il. 6). Dodatkowym argumentem za przynależnością owego fragmentu do księgi jest rzymska numeracja na prawym marginesie (dopis późniejszy), która rozpoczyna się od cyfry VI na f. 86 gradułu – prawdopodobnie dodana z tego powodu, iż oryginalna foliacja kończy się wraz z zakończeniem części *de tempore* na f. 85 – i jest kontynuowana do końca rękopisu do numeru XVIII, po czym jej ciąg dalszy – od XIX (il. 2) – następuje już we fragmencie (XIX–XXIII). Wydaje się, iż użytkownik gradułu, chcąc dokończyć foliację rękopisu, uznał za zbędne wpisywanie całego numeru i zaczął od VI zamiast LXXXVI, pomijając dziesiątki.

86 Święto „Translatio sanctae Hedvigis” – tj. święto przeniesienia relikwii św. Jadwigi – łączy się z podniesieniem (*elevatio*) relikwii św. Jadwigi z grobu i uroczystym przeniesieniem do nowego sarkofagu w trzebnickim kościele, zob.: Stanisław Araszczyk, *Kult świętej Jadwigi w świetle przedtrydenckich ksiąg liturgicznych*, Opole 1995 s. 70–75.

87 F. Wolnik, *Liturgia*, s. 253.

88 Ibid., s. 430.

89 Ibid., s. 243, 245.

W graduale daje się zidentyfikować tęże samą rękę – śpiew Gloria na f. 95r – do której należy wpisać sekwencję o św. Jadwidze z kilkoma innymi śpiewami na karcie przechowywanej pod sygnaturą PL-Wn 12498 IV. Na teźże karcie obecna jest wspomniana rzymska numeracja na prawym marginesie (XXVII, il. 5), która tym razem dodatkowo ujawnia brak trzech kart (XXIV–XXVI).

Godna uwagi jest także starta foliacja w prawym górnym rogu, która została dopisana na tych samych kartach co numeracja rzymska. Ślady po niej widoczne są na f. 86–98 graduau, a także w obu fragmentach. Dające się odczytać liczby na ostatniej karcie graduau (f. 98) – 98 – i ostatniej karcie fragmentu PL-Wn 12497 IV (f. 5) – 103 – poświadczają pierwotną ciągłość stron rękopisu w miejscu odłączenia fragmentu od graduau.

Badania porównawcze notacji muzycznych występujących w rękopiśmiennych fragmentach PL-Wn 12497 IV i PL-Wn 12498 IV z zapisami muzycznymi należącymi do późniejszej warstwy graduau nie pozostawiają wątpliwości, iż trzy źródła przechowywane pod odrębnymi sygnaturami stanowiły jedną księgę. Nurtujące pozostaje pytanie, kiedy i dlaczego fragmenty zostały odłączone od księgi?

Niemal pewne jest, iż do Biblioteki Baworowskich księga trafiła już z odłączonymi fragmentami. Przemawia za tym, po pierwsze, oklejenie oprawy jednego z fragmentów (PL-Wn 12497 IV) cennymi kartami pochodzącymi z innych rękopisów liturgicznych (według słów Kętrzyńskiego, Wiktor Baworowski w sposób szczególnie troszczył się o kolekcję rękopiśmienną), po drugie, obecność na obu stronach teźże oprawy inicjałów nie należących do Baworowskiego – a więc poprzedniego właściciela (il. 4). Jak wynika z danych inwentarza lwowskiego, jego poprzednim właścicielem, tak jak i samego graduau, musiał być Johann Theodor Mosewius. Inicjały „J.Th.M.” (il. 16, s. 63) zamieszczone na oprawie wydają się być błędnie zidentyfikowane w inwentarzu rękopisów Biblioteki Narodowej i najprawdopodobniej należą właśnie do wrocławskiego muzyka.

Choć nie można z pewnością stwierdzić, iż samego odłączenia końcowego fragmentu graduau dokonał Mosewius, nawet jeśli inicjały rzeczywiście należą do niego, zważając jednak na jego dydaktyczną działalność na uniwersytecie wrocławskim jako wykładowcy historii muzyki XVI–XVIII w., nieprzypadkowe wydaje się odłączenie najmłodszej części księgi, którą stanowi szesnastowieczny palimpsest. Jak się wydaje, tego typu ingerencja w księgę musiała być wynikiem szczególnego zainteresowania fragmentem PL-Wn 12497 IV, gdyż następujące bezpośrednio po nim karty najwyraźniej pozostawiono luzem, na co wskazywałoby zaginięcie już we Lwowie czterech kart i zachowanie tylko jednej, zabezpieczonej tekturą oprawą, już w Bibliotece Baworowskich.

Związek fragmentów z katedrą lwowską, o którym w przypadku PL-Wn 12498 IV jest mowa u Kętrzyńskiego, zaś PL-Wn 12497 IV w inwentarzu, wydaje się nieuzasadniony. W żadnym z najstarszych opisów nie pojawia się wzmianka o łączy same-

go graduła (PL-Wn 12496 IV) z katedrą lwowską. Niewykluczone, iż brak danych proveniencyjnych dotyczących tych rękopisów (fragmentów) wpłynął na przypisanie im pochodzenia z miejscowej katedry, skąd do kolekcji Baworowskich trafił inny bardzo cenny zabytek muzyczno-liturgiczny – *Pontificale ecclesiae metropolitanae Halicensis postea Leopoliensis* (PL-Wn 12499 IV).

PODSUMOWANIE

Przeprowadzone badania pozwoliły nie tylko na ustalenie właściwego czasu i miejsca pochodzenia rękopisów PL-Wn 12496 IV, PL-Wn 12497 IV i PL-Wn 12498 IV, lecz także na powrotne ich scalenie – trzy różnorodne pod względem paleograficznym źródła okazały się tworzyć niegdyś jedną całość. Najstarszą i główną jej część stanowił graduł powstały w skryptorium lubiąskim około 1250 r. (pomiędzy rokiem 1247–53). Jego wykonawcą był ten sam skryptor, który sporządził dwa lekcjonarze – PL-WRu I Q 255 i PL-WRu I F 460 – oraz trzytomowy homiliarz PL-WRu I F 663, z kolei autorem ornamentyki był iluminator zdobiący lekcjonarz PL-WRu I Q 255 i homiliarz PL-WRu I F 663. Księga była przeznaczona dla sióstr w Trzebnicy (w klasztorze lubiąskim w tym czasie posługiwano się o kilka lat starszym gradułem PL-WRu I F 414), biorąc zaś pod uwagę jej bardzo staranne wykonanie i bogate zdobienie, można przypuszczać, że była darem opata lubiąskiego dla samej córki św. Jadwigi – Gertrudy – która wówczas była ksienią klasztoru trzebnickiego. Sądząc po licznych wpisach na marginesach, które sukcesywnie dodawano na kartach graduła na przeciągu kolejnych stuleci – najprawdopodobniej przez mnichów lubiąskich – księga musiała być w ciągłym użyciu przynajmniej przez cztery wieki (od poł. XIII do poł. XVII w.). Jeden z najmłodszych dodatków stanowi zapis na marginesie (f. 65r) formularza ku czci św. Kazimierza kanonizowanego w 1602 r. (notabene, uzupełnienie ksiąg formularzami ku czci tegoż świętego Jerzy Pikulik odnotowuje jedynie w rękopisach cysterskich⁹⁰). Jak wynika z historii zbiorów trzebnickich, wszystkie księgi chorałowe, jak i większość biblioteki klasztornej, wskutek akcji Komisji Sekularyzacyjnej zostały zabrane przez Johanna Gustava Büschinga do Wrocławia. Najprawdopodobniej takież los spotkał również jedyny znany nam graduł trzebnicki. We Wrocławiu kodeks trafić musiał w ręce Mosewiusa, który, jak można przypuszczać, odłączył najmłodszy fragment rękopisu (pięć kart) od księgi, zabezpieczając go oprawą, na której wpisał swoje inicjały, kilka zaś kart następujących bezpośrednio po nim prawdopodobnie pozostawił luzem. Po śmierci muzyka rękopis wraz z odseparowanymi fragmentami – pierwszym oprawionym i drugim w postaci luźnych kart (?) – sprzedano lwowskiemu bibliofilowi Wiktorowi Baworowskiemu (ok. 1860 r.). Rękopisy w zbiorach Baworowskich przez dłuższy czas pozostawały nieopracowane

90 J. Pikulik, *Polskie graduły*, s. 214.

i nieopisane, nie posiadały też sygnatur, natomiast już po ich uporządkowaniu okazało się, iż cztery z pięciu luźnych kart (drugi fragment) zaginęły, pozostała zaś tylko jedna (zawierająca sekwencję o św. Jadwidze), którą zabezpieczono tekturową oprawą najprawdopodobniej podczas tegoż porządkowania. Ostatecznie graduał i jego dwa końcowe fragmenty – jeden liczący pięć kart, drugi tylko jedną – otrzymały odrębne sygnatury. Z opisów inwentarza wynika, iż początkowo było wiadomo o ścisłym związku odłączonych fragmentów z graduałem, jednak z czasem – być może z powodu ich odmienności paleograficznej – informację o tym poddano w wątpliwość, a później w ogóle o tym zapomniano. Wśród lwowskich rękopisów, które po wojnie zasiły zbiory Biblioteki Narodowej, znalazły się wszystkie trzy części graduału jako odrębne źródła, których wzajemnego związku już nawet nie podejrzewano.

Sam graduał – tj. jego zasadnicza, oryginalna część przechowywana obecnie pod sygnaturą PL-Wn 12496 IV – odkąd wszedł do zbiorów Biblioteki Narodowej, niejednokrotnie był uwzględniany w pracach muzykologów mediewistów. Poglądy badaczy różniły się zarówno w kwestii datacji rękopisu, jak też jego proveniencji. Najbardziej odbiegającą od rzeczywistości opinię na temat pochodzenia graduału zaprezentował Jerzy Morawski, datując księgę aż na przełom XIII/XIV w. i przypisując jej żarnowiecką proveniencję⁹¹.

W świetle przeprowadzonych badań rękopis, choć sporządzony w skryptorium lubiąskim, wolno nazwać „Graduałem Trzebnickim”. Zawarty w nim przekaz sekwencji o św. Jadwidze okazał się jednym z najstarszych, zaś wersetu allelujacyjnego *O felix Hedwigis* najstarszym istniejącym zapisem utworu. Ustalona na ok. 1250 r. datacja kodeksu stawia go w grupie najdawniejszych śląskich zabytków muzyczno-liturgicznych.

BIBLIOGRAFIA

- Araszczuk, Stanisław. *Kult świętej Jadwigi w świetle przedtrydenckich ksiąg liturgicznych*. Opole: Wydawnictwo Świętego Krzyża, 1995.
- Statuta capitulorum generalium ordinis Cisterciensis ab anno 1116 ad annum 1786*. Wyd. Josephus-Maria Canivez. Löwen: Bureaux de la Revue, 1934 (= Bibliothèque de la Revue d'histoire ecclésiastique 2).
- Ferfoglija, Susi. *Msza alternatim we włoskiej i francuskiej muzyce liturgicznej XVII wieku*. Kraków: Wydawnictwo-Drukarnia Ekodruk s. c., 2011.
- Grabiec, Dominika. „Formularz Mszy o Koronie Cierniowej z fragmentu graduału 12497 IV ze zbiorów Biblioteki Narodowej w Warszawie”. W: *Textus et Pictura. Średniowieczny kodeks rękopiśmienny jako nośnik treści, znaczeń i wartości artystycznych*, red. Monika Jakubek-Raczkowska, Marta Czyżak. T. 2, *Studia nad skryptorium i spuścizną rękopiśmienną*

⁹¹ J. Morawski, *Średniowiecze*, s. 349.

- średniowiecza*, 21–31. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2019.
- Hinz, Edward. „Notacja muzyczna graduatu rkp. 118/119 z Biblioteki Seminarium Duchownego w Pelplinie”. W: *Musica Medii Aevi*, red. Jerzy Morawski. T. 3, 43–58. Kraków: PWM, 1969.
- Inwentarz rękopisów do połowy XVI wieku w zbiorach Biblioteki Narodowej*. Opr. Jerzy Kaliszuk, Sławomir Szyller. Warszawa: Biblioteka Narodowa, 2012.
- Jażdżewski, Konstanty Klemens. *Lubiąż. Losy i kultura umysłowa śląskiego opactwa cystersów (1163–1642)*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1992.
- Kętrzyński, Wojciech. „Biblioteka Wiktora hr. Baworowskiego we Lwowie”. *TeKa konserwatorska. Rocznik Koła C.K. konserwatorów starożytnych pomników Galicji wschodniej* 1 (1892).
- Kołodziejczak, Zenon. „Historia chorału gregoriańskiego w Polsce”. W: *Thesaurus musicae sacrae summa cura servetur et foveatur*, red. Stanisław Dąbek, Ireneusz Pawlak. Lublin: Polihymnia, 2004.
- Kopeć, Jerzy. „Przemiany ideowe pobożności pasyjnej na przykładzie kultu Cierniowej Korony Chrystusa”. *Studia Theologica Varsaviensia* 10, nr 2 (1972): 155–193.
- Kuźmak, Krystyna, „Bernard z Clairvaux. Kult”. W: *Encyklopedia Katolicka*, red. Feliks Gryglewicz, Romuald Łukaszuk, Zygmunt Sułowski. T. 2, 306. Lublin: KUL, 1976.
- Kuźmak, Krystyna. „Edmund z Abingdon”. W: *Encyklopedia Katolicka*, red. Romuald Łukaszuk, Ludomir Bienkowski, Feliks Gryglewicz. T. 4, 661–662. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1989.
- Maciejewski, Tadeusz. „Kyrieale cysterskie w najstarszych rękopisach polskich: XIII i XIV wiek”. W: *Musica Medii Aevi*, red. Jerzy Morawski. T. 3, 59–90. Kraków: PWM, 1969.
- Mateja, Erwin. „Postać św. Jadwigi Śląskiej w księgach liturgicznych”. W: *Wkład św. Jadwigi Śląskiej w kulturowe dziedzictwo Śląska*, red. Stanisław Araszczuk, 81–92. Wrocław: Papieński Wydział Teologiczny, 2017.
- Morawski, Jerzy. *Polska liryka muzyczna w średniowieczu*. Warszawa: PWN, 1973.
- Morawski, Jerzy. *Średniowiecze. Cz. 1*. Warszawa: Sutkowski Edition, 2006 (= Historia Muzyki Polskiej 1).
- Morawski, Jerzy. „Ze studiów nad sekwencjami cysterskimi w Polsce”. W: *Musica Medii Aevi*, red. Jerzy Morawski. T. 1, 69–88. Kraków: PWM, 1965.
- Nowiński, Janusz. „Cystersi propagatorami kultu relikwii św. Urszuli i jej Towarzyszek (Undecim Milium Virginum) – wybrane przykłady”. *Saeculum Christianum* 21 (2014): 61–72.
- Pikulik, Jerzy. *Polskie graduaty średniowieczne*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, 2001.
- Pikulik, Jerzy. „Sekwencje polskie”. W: *Musica Medii Aevi*, red. Jerzy Morawski. T. 4, 7–125. Kraków: PWM, 1973.
- Pikulik, Jerzy. *Śpiewy Alleluja o świętych*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, 1995.
- Siuchniński, Mateusz. „Pochodzenie i pierwotna przynależność zakonna konwentu cysterek w Trzebnicy”. *Roczniki Historyczne* 12, nr 2 (1936): 187–197.
- Solecki, Witold. *Analiza źródłowa rękopisu muzycznego ms. BAW. 2 z Biblioteki Narodowej w Warszawie*. Praca magisterska, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego, 1982.
- Szendrei, Janka. „Notacja liniowa w polskich źródłach chorałowych XII–XVI wieku”. W: *Notae musicae artis. Notacja muzyczna w źródłach polskich XI–XVI wieku*, red. Elżbieta Witkowska-Zaremba, 187–281. Kraków: Musica Iagellonica, 1999.

- Szocki, Józef. „Księgozbiór Wiktora Baworowskiego – lwowskiego kolekcjonera i fundatora biblioteki”. W: *Lwów: miasto, społeczeństwo, kultura*, red. Henryk W. Żaliński, Kazimierz Karolczak, 447–455. Kraków: Wydawnictwo Naukowe WSP, 1998 (= *Studia z Dziejów Lwowa* 2).
- Szejwikowska, Helena. *Biblioteka klasztoru cysterek w Trzebnicy*. Wrocław: Wrocławskie Wydawnictwo Naukowe, 1955.
- Tabor, Dariusz. *Iluminacje cysterskich kodeksów śląskich XIII wieku*. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2004.
- Tchórzewska-Kabata, Halina, red. *Nad złoto droższe. Skarby Biblioteki Narodowej*. Warszawa: Biblioteka Narodowa, 2000.
- Wałkowski, Andrzej. „Lubiąskie rękopisy muzyczne z XIII w. na tle badań nad skryptoriami cystersów. Nutacja diastematyczna”. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Librorum* 18 (2014): 9–34.
- Wałkowski, Andrzej. *Skryptoria cystersów filiacji portyjskiej na Śląsku do końca XIII w.* Zielona Góra–Wrocław: WSP, 1996.
- Wałkowski, Andrzej. „Wpływ skryptorium klasztoru cystersów w Pforcie na dokument lubiąski do końca XIII w.”. *Nasza Przeszłość* 83 (1994): 203–247.
- Wiącek, Kamil. „Rozwój kultu św. Jadwigi Śląskiej w Wielkopolsce”. *Studia Paradyskie* 29 (2019): 189–204.
- Wolnik, Franciszek. *Liturgia śląskich cystersów w średniowieczu*. Opole: Wydawnictwo Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego, 2002.

ON THREE MUSICAL-LITURGICAL SOURCES FROM THE BAWOROWSKI COLLECTION,
HELD IN THE NATIONAL LIBRARY OF POLAND

My research into three musical-liturgical manuscripts from the Baworowski collection, now kept in the National Library (the gradual PL-Wn 12496 IV and the fragments PL-Wn 12497 IV and PL-Wn 12498 IV) revises our knowledge about them and sheds light on doubts and contradictions resulting from the oldest descriptions of these sources.

These three palaeographically different sources from periods very distant from one another turn out to have once formed a single volume. The two fragments as a whole represent a later addition to the gradual, one that was separated from the main section probably during the first half of the nineteenth century.

The gradual itself, or rather its main, original part, was compiled around 1250 at the Lubiąż scriptorium for the Cistercian nuns of Trzebnica, possibly as a gift for St Hedwig of Silesia's daughter Gertrude. Owing to the secularisation of the Silesian monasteries (in 1810), the manuscript was most likely taken from Trzebnica to Wrocław, but it did not end up in the University Library. Instead, like the bulk of the monastic collection, it became the private property of Wrocław-based musician J.T. Mosewius. After his death, with the fragments already separated from the body of the gradual, it joined Wiktor Baworowski's collection in Lviv, where the three parts of the volume received separate shelf marks. Following the Second World War (in 1945), the gradual and the two fragments arrived at the National Library, already as three separate sources unrelated in any way except for their Lviv provenance.

In the light of research, the manuscript, although prepared at the Lubiąż scriptorium, may be called the 'Trzebnica Gradual'. It belongs to the oldest musical-liturgical sources preserved in Poland and contains the oldest surviving source of the Alleluia verse *O felix Hedwigis* (PL-Wn 12486 IV, fol. 1r), as well as one of the oldest sources of the sequence to St Hedwig *Consurge jubilans* (PL-Wn 12498 IV).

Translated by Tomasz Zymer

Słowa kluczowe / key words: Cystersi / Cistercians, gradual / gradual, notacja cysterska / Cistercian notation, liturgia / liturgy, skrytorium lubiąskie / Lubiąż scriptorium, cysterki trzebnickie / Cistercian nuns in Trzebnica, *O felix Hedwigis*, *Consurge iubilans*, kolekcja Baworowskich / Baworowski collection.

Dr Irina Chachulska, adiunkt w Zakładzie Muzykologii Instytutu Sztuki PAN, wykłada także chorał gregoriański na II Wydziale Uniwersytetu Muzycznego Fryderyka Chopina. Absolwentka Instytutu Muzykologii KUL oraz Muzyki Kościelnej na UMFC. Jej główne obszary badawcze obejmują zagadnienia paleografii muzycznej, źródłoznawstwa i kodykologii oraz średniowiecznej liturgii i śpiewu Kościoła Zachodniego. Aktualnie prowadzi badania skoncentrowane wokół cysterskich średniowiecznych źródeł chorałowych. Prowadzi polską sekcję bazy CANTUS (Plainchant Sources in Poland – Cantus Planus in Polonia), jest członkinią zespołu badawczego Manuscripta.pl – A guide to medieval manuscript books in Polish collections. irina.chachulska@ispan.pl

Film o kwartalniku MUZYKA

